

FOLKLOR VE POPÜLER KÜLTÜR *

Yazan: M.Trefor OWEN
Çeviren: Selcan GÜRÇAYIR**

Çoğu akademik disiplinde, alanın gelişmesine öncülük eden ve bir deniz yolculuğundaki kaptan gibi bizi yönlendiren temel prensiplerin bazılarını, zaman zaman gözden geçirmek yararlıdır. Ne kadar yol aldık ve ne yöne doğru gidiyoruz? Bu konunun deniz yolculuğuyla temel benzerliği olmasına rağmen doğrudan konu ile ilgili değildir, hatta yanlıcı olabilir, çünkü gemi kaptanından farklı olarak biz sadece denizdeki yönümüzü değil, durumumuza bakarak yıldızları ve işaret ışıklarını da değiştirebiliriz.

Entelektüel dünya bizim yönlendirmelerimizle sürekli değişir; bilimsel çalışmalarımızı yönlendiren fikirler ve kavramlar daimi özelliklere sahip değildir, yine de şimdiki sorunlarımızın dışında etkilere cevap verirler. Derinlemesine düşünüldüğünde birisi, diğer disiplinlerde olduğu gibi folklorda da böylesine yeni periyodik yön belirlemelerin -sadece yararsızlığını değil- gerekliliğini vurgulamalıydı. Bilim dünyası değişmez değildir ve en azından folklor disiplini kültürel ve entelektüel değişimlerin ışığında yeni pozisyonunu çizmelidir. Bu bildiride yapmak istediğim şey, folklor terimiyle yükselen başlangıçtaki bazı problemlerle, disiplinin değişen bağlamı arasındaki ilişki üzerinde düşündürmektir. Folklor isminin verildiği dönem ve sosyal durum şimdi bizim sahip olduğumuz dünyadan oldukça farklıydı, peki bu terim hâlâ geçerli ve kullanışlı mı? Hemen eklememe izin verin onun terk edilmesini önermi-

yorum bundan ziyade ona birtakım yapıcı ve yaratıcı sorular sorulmasını öneriyorum.

Folklor teriminin 1846 yılında W.J.Thoms tarafından ortaya çıkarılışının, aydınlanma için oluşturulacak alana yeni bir isim verme olarak tanımlanması Peter Burke tarafından kısaca “insanların keşfi” şeklinde tanımlanmasıyla sonuçlanmıştır. Açıkçası, Thoms bu bilim dalından, “popüler antikite veya popüler edebiyat” a, “edebiyattan öte bir bilim dalı” ibaresini ekleyerek ve onun, çok yerinde Saksonca bir birleşik sözcük olan Folklor (Folk- Lore) -insanların bilgisi- şeklinde adlandırılabilirliğini önererek söz etti. Bu yüzden yeni bilim dalının (ya da yeni maske içerisindeki eski bilim dalı) daha başlangıcında, bugün farkına varılan bir belirsizlik tarafından kafası karıştırılmış görünür, “Bilgi” antikiteleden ve Thoms’un diğer modelindeki edebiyattan da (popüler edebiyat) oldukça farklıdır. “Bilgi” İngilizce’de “öğrenmek” fiiliyle aynı kökten gelir. Oxford Dictionary “bilgi” kelimesinin arkaik anlamlarını ilk olarak “doktrin” daha sonra “derin bilgi” ve “bilginlik” olarak verir ki aralarında Thoms’un yüklemeyi umduğu hiçbir nüans yoktur. Üstelik, konumuzla daha ilgili anlamı, hayvan bilgisi, kuş bilgisi, hayalet bilgisinde olduğu gibi “bir konu hakkında gelenekler ve gerçekler bütünüdür.” Bu yorumu takip etseydik folklor, halk hakkında bir bilgi olarak görülebilirdi, tıpkı “kuş bilgisi”nin kuşlar hakkındaki bilgiyi göster-

* Bu yazı, III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1986, sayfa 213-219’dan alınmıştır.

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Yüksek Lisans Öğrencisi.

diği gibi. Devam eden çalışmalarda halkbilimine zarar veren bu belirsizlik değildir, bilakis yazılı olmayan ürünleri de içermesine rağmen edebi bir olgu olarak folklor ile sadece yazılı ve sözlü şekillerden değil, aynı zamanda gelenekler, törenler, ritler, pratikler ve geleneksel doğa performansları, müzik, sanat ve dans gibi davranışsal unsurları da içeren folklor arasındaki ikiliktir. W. J. Thoms'un adlandırması, onun amaçladığından farklı olarak bu yeni alana gereksiz ve talihsiz kısıtlamalar koymuştur. "Gelenek" ve onun ima ettiği her şey sonradan akla gelen bir düşünce gibi gelir, "Folklor"a daha geniş bir alanı kapsamı için bir sonuna bir kelime ilave edilir. "Folklor ve gelenek"te olduğu gibi

Folklor teriminin davranışsal yorumu, belirli bir türün edebi olgularından ayırlanmasına rağmen, görenek ve törenlerin ötesinde insan eliyle, alet ve edevat kullanılarak üretilmiş geleneksel eser örnekleriyle birlikte ekonomik davranışlara kadar, -başka bir deyişle- sanat ve onun ürünlerine değin uzanır. Thoms ve arkadaşları folklor ürünlerinin maddi boyutlarına hiç ilgi göstermemiş göründüler. İlk insanlar eliyle yapılmış ürünlerle başlayan ve onların oluşumlarında kullanılan metotların geçmişi üzerinde çalışan arkeologlar çok sonralarıdır ki biz maddi kültürümüze, anonim güzel sanatlar ve günlük faydalı eşyalar terimlerine olan ilgimizi bunlara borçluyuz. Thoms'un ortaya çıkarmayı amaçlamamasına rağmen bazı modern folklor tanımları, bu gibi maddi olguları içine almak için genişler. Folklor bu yüzden halkbilgisi ve gelenekler ve zanaat ve sanat olur ve yine bundan dolayı zanaat ve sanat arasındaki sınırı çizmek çok zordur. Ve daha sonra geleneksel olgular üzerinde bilim adamlarının yıllar süren araştırmaları vasıtasıyla tanımlanan bütün diğer "halk" kategorileri gelir. -halk hekimliği, halk giyimi, halk şarkı-

sı gibi.- Açık bir şekilde görülüyor ki, folklordeki "bilgi" unsuru folklorcuların çalıştığı fenomenle boğuşmak için yetersiz bir kavramdır. Kesinlikle bugün bunun hakkında bir şeyler yapabilmek için oldukça geçtir: bilimsel terimler kristalleşir ve aslında fosilleşir. W. J. Thoms çeyrek yüzyıl sonra yani 1870 lerde yazıyor olsaydı, gelişmekte olan antropoloji bilim dalında Sir Edward Tylor tarafından ima edilen kültürün yeni konseptine başvurup başvurmayacağı konusunda düşünmek oldukça ilginç olacaktır. Thoms'un yarattığı orijinal İngiliz-Sakson tamlamasının olası bazı dezavantajları olmaksızın -Türkçe'nin de içinde yer aldığı- diğer modern diller tarafından ödünç alınan "Halk Kültürü" terimi folklor kelimesinin gereksiz belirsizliğinden kaçınmak için kapsamlı bir terim olarak adapte edilmiştir. Gerçekten "halk kültürü" İskandinavyalı, Alman ve daha geniş bir kültürel yaklaşımı benimseyen bazı Amerikalı bilim adamları (özellikle Robert Redfield) tarafından benimsendi. Yıllar geçtikçe İngiltere'de folklor büyük yetersizliğine rağmen antropoloji ve etnologiden ayrılmaya başladı. 1840'larda Thoms yazarken, Raymond Williams'ın belirttiği gibi, "kültür" terimi antropologların amacına hizmet eden geniş anlamlar kazanmıştı. Raymond Williams bir yazısında "endüstri", "demokrasi", "sınıf", "sanat" ve "kültür" gibi "anahtar kelimelerin" 19. yüzyılın ilk yarısında modern anlamlarıyla beraber ortak kullanıldığını göstermiştir. "Kültür" "doğal büyüme eğilimi" olmaktan çıkarak başta insanın eğitim süreci oldu ve daha sonra eğitimin içindeki her şey kültür anlamını kazandı. Toplumda entelektüel gelişmenin genel kabulünden dolayı kültürün tamamı "sanatların geneli" anlamına geldi ve sonra ilk antropologlar tarafından yaşamın maddi, manevi ve entelektüel tüm biçimleri için kullanıldı. Gerçekten, sonraki antropologlar tarafından

kültürdeki kavramaya ilişkin unsurlar üzerinde vurgulama, kavramın sınırlandırılmasında bir gerilemeye işaret emiştir.

Thoms'un adlandırmasını kullanan folklorcuların aklını karıştıran zorluk sadece bilgi ve kültür belirsizliği değildir. Bir sıfat olarak halk, antikahğıyla, değilse bile arkaik anlamlarıyla da mantıksız bir seçimi ortaya koyar. Halk kelimesinin ilk anlamı İngilizce'de, Almanya ve İskandinavya'da hakim olan kullanımı dikkate alınmaksızın bütün nüfus olarak benimsendi. Modern İngilizce'de halk kelimesi aristokrasi ve yüksek sınıf karşısında sıradan insanlara gönderme yaparak sınırlı bir anlam da kazandı. Yine kültür konusunda olduğu gibi, birisi anlamdaki değişimin toplumdaki değişimin yansıması olduğunu tartışabilir. Normal kullanımda, halk kelimesi ilk olarak geleneksel unsurları içinde barındıran kırsal, aşağı sınıf anlamında işçi sınıfına karşı olmak için Thoms'un fikirlerini duyurduğu bir çok gelişmenin yaşadığı endüstrileşme süreci tarafından yaratılmıştı. Folk "halk" sadece bütün insanların karşısındaki belli bir grup değil, aynı zamanda bu gruptaki kırsal unsurlar dolayısıyla iki misli belirsizdi. Sırası gelmişken söylemeliyim ki, bu Alman ve İskandinav dillerinin kaçındığı bir sınırlamaydı. İngilizce'de "folklore" kelimesini oluşturan iki kelime çok esnek olmasına rağmen, folklor kelimesi daha açık bir anlam kazandı. Sadece bir tarafta kültürün diğer tarafta bilginin yer aldığı değişmez bir boyutu değil, aynı zamanda bir uçta kırsal nüfus olarak görülen halk, diğer uçta bütün bir nüfus olarak görülen halkın yer aldığı aynı derecede önemli iki değişmezi vardı. Folklor bu iki büyük unsurun vurgulanmasına bağlı olarak anlamda kırsal halkın bilgisi olarak kısıtlı olabilir veya alan olarak bütün ulusların kültürü kadar geniş olabilirdi. Pek çok ülkede özellikle

de bu bilim dalının üniversite düzeyinde resmi olarak okutulmadığı Britanya'da bu konu, bireysel araştırmacıların sınırlı ilgisine göre ve onun entelektüel gelişmesinin zararına bu iki uç arasında bozalamaktadır.

"Halk hayatı" teriminin sunumu kısmen folklor ve onun maddi kültür değerlerinde kurduğu edebi önyargıya olan hoşnutsuzluğu yansıttı. "Halk hayatı" 1886'dan önce J. S. Stuart Glennie tarafından kullanılmış olmasına rağmen, onun İngilizce'de yaygın kullanımı İkinci Dünya Savaşından sonra İskandinav etkisi altında gerçekleşti. "Bilgi" kelimesinin yerine "hayat" kelimesinin kullanılmasıyla dikkate değer bir araştırma alanı sağlanmasına rağmen, İngilizce'deki halk kelimesinin belirsizliği halen problem ediliyordu ve bazı durumlarda oldukça tuhaf anlamlar kazanıyordu. "Hayat" unsurunun kaybolduğu ve "halk" kelimesinin bu gibi problemler yaratmadığı bir çok Avrupa dilinde, Avrupa'da İngiltere'den daha önemli bir yer tutan etnoloji terimi, kapsamlı çalışmalarda genellikle "Avrupalı" ya da "bölgesel" ön adlarını alarak "halk hayatı" teriminden daha sık kullanılmaya başlandı. Britanya'da ve İrlanda'da Halk Hayatını Araştırma Dernekleri gazeteslerinin ve derneklerinin isimlerinde "halk hayatı" başlığının kalması konusunda uzlaştılar fakat yıllık baskılarını "etnolojik araştırmalar gazetesi" alt başlığıyla sundular. Avrupa'da (İngiltere hariç) tanımlanan ve yorumlanan etnoloji, 1920'de Britanya'da, varsayılan tarihin aşırılıklarından temizlenmesi şeklinde belirlendi ama tarihin yönelimi genişçe korundu. İronik bir şekilde Britanya'da geniş Amerikan etkisi altında halk hayatı teriminin kullanımı, kabul edilebilir (hem de eskiden yerleşmiş) alternatif olan etnolojiye karşı kaybettiğini yeniden kazandı. Hiç şüphe yok ki etnolojinin her şeyi kapsayan yapısı -kültürün

modern tanımlarının yanı sıra geleneksel halk unsurlarını da kapsayan- halk yaşamı çalışmalarındaki bu işleyişler içinde ortak kabulü bulamadı. Tartışmanın bu bağlamına göre, kabul bulan her iki terim günümüzdeki durumun çıkmazlarından biridir.

Bu fikir mücadelesine en son katkı Britanya'da genelde gelişmiş (veya gelişmekte olan) toplumların popüler kültürleri üzerinde ayrıntılı çalışmalarını son on yıldır yürüten tarihçilerden geldi. Peter Burke'nin 1500-1800 yılları arasındaki dönemi konu alan *Yeni Çağ Başında Avrupa Halk Kültürü* adlı kitabı çok sayıdaki kültür tarihi çalışmalarında, popüler kültürün önemini vurguladı. Onun belirttiği gibi popüler kültür "başlangıçta olumsuz bir şekilde resmi olmayan kültür, elit olmayanların kültürü, Gramsci'nin adlandırdığı gibi "orta sınıf" kültürü olarak tanımlandı."

Folklor kendisinden kavramlar ve metotlar ödünç almak için doğal bir bilim dalı olarak tanınırken, halkbilimciler merkezi olarak "halk"la, sözel geleneklerle ve ritüellerle uğraşırlar, Peter Burke popüler kültüre karşı alınan politik ve sosyal tavırlarla ilgili materyalleri kapsamak için vizyonuna daha geniş biçim verir. Aynı olguya bakarak daha küçük bir "kanvas" (plan) üzerinde çalışan diğer tarihçilerin yaklaşımlarıyla resmedilen sosyal bağlamla uğraşmak budur. Burke'den farklı olarak, neredeyse aynı materyal üzerinde çalışmalarına rağmen, bu tarihçilerin bir bilim dalı olarak folklor hakkında söyleyebilecekleri çok az bir şeye sahip oldukları görünüyordu. Bu ilk bakış da oldukça garip gelebilir, fakat yorumlar ortaya çıktığında durum ikiye katlanacaktı. Tarihçiler tarafından popüler kültür üzerine yapılan araştırmaların ilk sıralarında yer alan çalışmaların çoğu (E. P. Thompson'un "avam kültürü" adlı dikkate değer bahsi hariç) Britanya'da ortaya çıkan 19. yy. endüst-

riyel toplumlarını anlamak için bir çabayla başladı. 1970'lerin yeni sosyal tarihinde merkezi öneme sahip, pek çok yönlerine değinilen hangi konular popüler kültür olarak adlandırılabilir.

Bir nesil önce kendi çalışma alanları dışında, bunun gibi bir olgu üzerine çalışan tarihçiler için; din, adi suç, sendikacılık, iş kuralları, müzik, eğlence, güçlü toplum Cartizm'i (1838-1948 yılları arasında Büyük Britanya'daki bir politika hareketiydi), okur yazarlık, alkol karşıtlığı, cinsel ahlak, boş vakitler ve tatiller kısaca 19. yy.'daki eski ve yeni her şey çekiciliğini korudu. 19. yy. toplumu önceden bilinmeyen endüstrileşme tarafından yaratılan değişik şekillerdeki ve sayıdaki manifestolarla (az önce bilgi verdiğim gibi) alt üst edildi. Bilim adamları, siyasi tarihin derli toplu işlenmiş alanından, önceki bilim adamlarının görmezden geldiği, fakat şimdi tarihle ilgili olduğu ilk defa anlaşılan zanaatkarların yaşamının karışık çalırlıklarına surların üzerinden tırmandılar. Yeni keşfedilen popüler kültür daha önce üzerinde çalışılmış olan yüksek sınıf kültürüne bir alternatifti. Biraz gerçekçi olmak gerekirse ikincil kültürdü. Peter Burke'nin çarpıcı sözleriyle, "Eğitilmişler için ikinci ve diğerleri için ise tek kültür olan popüler kültür herkesin kültürüydü." Kişilikleri kırsal olduğu kadar endüstriyel ve şehirliydi, kompozisyonunda bando (brass band) maskeli soytarlar (Christmas mummer) kadar önemliydi. Halkbilimciler, güncelle başlamalarına karşın, ilgileri daha sonra öncekilere doğru genişledi, tarihçiler, bu olguları eski çağdakilerle ilgisini hesaba katmaksızın incelediler.

Halkbiliminin çok az etkiye sahip olmasının bir nedeni, popüler kültürün tarihçiler tarafından kavram olarak kullanılması diğerleri de yirminci yüzyıla ortak değerlere sahip olması, yaygın sinema çalışmaları, okunan şeyler, gele-

nekler, pop müzik, radyo - televizyon, gazetecilik, toplu geziler ve çağdaş yaşamın diğer özelliklerini harekete geçirmesidir. Britanya'daki Açık Öğretim Üniversitesi (Open University), bütün bu türleri farklı açılardan yansıtan popüler kültürü bir çoklu disiplin kursuyla tanıtmıştır. Dar kalıplar içerisindeki folklor terimi, modern toplumlarda İngiltere ve Amerika'da değerli çalışmaların devam etmesine rağmen, konular ve ilgiler amalgamında (karışım) küçük bir yere sahiptir.

Halkbilimciler, pek çok tarihinin diğer sınırlı kavramlara oranla tercih ettiği albenili popüler kültür kavramının kullanımını arttırmalı mıydı? "Popüler" terimi kesinlikle endüstri öncesi ve köylü kültürleri ile olan alakası, aynı zamanda nüfusun çoğunluğunu kapsamasından dolayı "halk" teriminin dezavantajlarına sahip değildir. Bir jenerasyon önce antropologlar, Latin Amerika'da, Avrupa'nın bazı bölümlerinde ve Asya'da, verimliliğini kanıtlayan analitik kavramlar olarak köylüleri keşfettiler, Afrikalı köylüler mi oralardaydı yoksa birisi onları oldukça farklı bir kategorideki terimle örneğin kabilesel olarak mı düşünmeliydi? aralarında bunun Afrika'yla bir ilgisinin olup olmadığını tartıştılar. "Popüler" terimi bana, köylüye ve halka ait olanlara tepeden bakmak için fazla uysal görünüyor. Fakat 20. yüzyılın sonları bağlamında popüler kültür tamamıyla folklorla ilgili midir? Folklor sınırlanmak için geleneksel popüler kültür olarak mı yorumlanmalıdır yoksa sınırsız mı olmalıdır? İmalarla bugünün olgularıyla baş edemeyen, sosyal ve kültürel şartların değişimiyle tarihi bir disiplin olan folkloru tartışmak için bir fırsat var. Öte yandan çoğu halkbilimci, kendi araştırma alanları, zaman zaman aynı tarihi güçler tarafından yaratılan geçici çağdaş olgular içinde yer alsalar, alanlarını tarihi kültürde te-

mel bulan materyallerle uğraşan bir bilim dalı olarak görme eğilimindedir. Bu bağlamda 1982'de UNESCO'nun himayesinde gerçekleştirilen, uzmanların katıldığı Uluslararası bir konferansta ulaşılan, geleneğin rolünün folklorun en önemli merkezi olduğunun vurgulandığı tanımları kaydetmek ilginç olacaktır. Bu tanıma göre "**Folklor (daha geniş bir anlam içinde, geleneksel kültür) toplumun beklentilerini onun sosyal ve kültürel kimliğine uygun ifadelerle yansıtan ve içerisindeki kalıpları ve değerleri sözlü olarak, taklit yoluyla ya da diğer şekillerde nakleden grup merkezli ve geleneğe dayalı grupsal veya bireysel yaratıdır.**" (vurgu çevirmene aittir.)

Hiçbir tanım değişmez bir ifade değildir ve Thoms'un tanımıyla, UNESCO'nun bilim adamlarının tanımının karşılaştırması dünyadaki değişik ülkelerde yapılan çalışmaların sonucunda eklenen yeni boyutları da yansıtır. Özellikle, folklorun toplumun değerleriyle ilişkisi suretiyle sosyal temellerinin farkında olduğu ortadadır. Belki de vurgulamamız gereken anahtar kavram popüler kültürden daha çok UNESCO'nun tanımında önerdiği geleneksel kültürdür. Her şeyden evvel, bence, bu kavramların verimli olduğu sürece kullanılan ve etkinliğini kaybettiğinde baştan atılan ya da bilenen iş aletlerinden daha farklı olduğunu hatırlamalıyız. Belki de popüler kültürde bir nesil önceki köylü kültürü gibi, folklorlarda olduğu gibi diğer kavramları kullanarak, bugün bize yabancı gelen bir şekilde onun geleneksel olgular üzerindeki çalışmalarını takip ederek gelir geçer bir moda olduğunu kanıtlayacaktır.